În linii mari biografia reia ideile expuse în studiul publicat acum zece ani. Pentru a nu repeta unele consideraţii ne mărginim să amintim celor interesaţi că am publicat o recenzie la cartea *L'époque de Néron* în Revista de istorie, 27, 1974, 10, p. 1580—1582. Dar biografia nu este pur şi simplu o transpunere în stil de popularizare a vechiului studiu, ci reluarea problemelor pe baza cercetărilor făcute în ultimii ani. O serie de chestiuni sînt dezbătute mai nuanţat, de pildă refuzul împăratului de a vizita în cadrul călătoriei în Grecia oraşele Atena şi Sparta, importanţa vizitei imperiale la Corint etc. În cele ce urmează ne vom limita numai la unele aspecte, pe care nu le-am discutat în recenzia publicată la volumul *L'Époque de Néron*.

Autorul insistă asupra faptului că Nero ar fi încercat să înfăptuiască o « reformă axiologică ». Axiologia este însă un termen aparţinînd domeniului filozofiei şi nu credem că poate fi aplicat unei tendinţe politice, chiar dacă aceasta implică şi unele preferinţe estetice. « Reformă axiologică » ar însemna o redefinire şi reierarhizare a valorilor în cadrul unui sistem filozofic. Or, nu avem nici o dovadă că Nero ar fi avut asemenea intenţii. Despre el se poate spune numai că prin structură el aspira către alte valori decît cele romane tradiţionale. Dar adoptarea unui mod de viaţă nu înseamnă înfăptuirea unei « reforme axiologice ».

De altminteri, Nero nu este inventatorul unui sistem şi, de aceea, utilizarea termenului de *neronism* ni se pare a fi impropric. Nero se înscrie pe linia politică a lui Iulius Caesar, Marcus Antonius, Caligula. Caesar a fost primul care a încercat să introducă la Roma monarhia autocrată de tip elenistic. Adoptarea unui program politic nu trebuie confundată cu inventarea unui sistem; sigur, între adepţii autocratismului monarhic la Roma în secolul I e.n. există deosebiri, dar dacă pe această bază adoptăm termenul de *neronism*, atunci în mod logic vor trebui adoptaţi şi cei de *othonianism*, *claudism* etc., ceea ce ar fi absurd.

Cîteva chestiuni de detaliu:

La p. 76 autorul susţine că Germanicus ar fi fost « precursorul mai abil şi mai prudent al fiului său Gaius-Caligula ... şi că ar fi vrut să-şi întărească puterea urmînd modelul lui Marcus Antonius ». Afirmaţia ni se pare hazardată; este cert că între imaginea lui Germanicus aşa cum apare ea în literatura principatului şi cea pe care o putem deduce din edictele promulgate de el în Egipt şi din atitudinea adoptată în timpul şederii lui în Orient există deosebiri mari. Dar prefigurarea principatului lui Caligula nu rezultă de nicăieri. Nici un element nu permite o asemenea concluzie. Ni se pare semnificativ faptul că niciodată Gaius nu a invocat în sprijinul actelor sale precedentul Germanicus. A spune că acesta din urmă ar fi aspirat către o monarhie de tip autocrat înseamnă a face istorie ipotetică.

La p. 91 în sprijinul ideii că Nero pînă la sfîrşitul domniei a încercat să menajeze susceptibilităţile romane este invocat un *aureus* care pe avers prezintă portretul împăratului cu legenda NERO CAESAR AVGVSTVS, iar pe revers un templu circular şi legenda VESTA. Smallwood datează moneda 64—68. Prof. Cizek, utilizînd-o ca argument pentru unele atitudini tradiţionaliste ale lui Nero spre sfîrşitul domniei, împinge datarea către anul 68. Dar, în 68 Nero nu mai ţine seama de tradiţia romană! Acest fapt ne îndeamnă să datăm moneda în 64—65. Încă un argument în favoarea acestei datări: după 66, încheierea păcii cu parţii, Nero preia titlul de *imperator*, titlu care apare pe aproape toate monedele şi inscripţiile posterioare acestui eveniment. Or, el lipseşte de pe moneda în discuţie. Deci 66 este un *terminus ante quem*. După opinia noastră ea a fost emisă fie în 64, prima încercare a lui Nero de a pleca în Grecia, cînd împăratul a vizitat templul Vestei (cf. Tac., *Ann.*, 15, 36, 2; Suet., *Nero*, 19, 1—2), fie în 65 după incendiul Romei, cînd Nero a făcut mari eforturi pentru a convinge opinia publică de ataşamentul său faţă de cetatea eternă. Cu alte cuvinte, moneda nu poate fi invocată, după opinia noastră, ca un argument pentru tendinţe tradiţionaliste adoptate de Nero în ultima fază a domniei.

Cartea este scrisă într-un stil alert, dinamic şi nu rareori dramatic, adică un stil propriu unei cărţi care se adresează publicului larg. Dar interesul ei depăşeşte caracterul de popularizare: ea se înscrie în chip neîndoielnic în rîndul lucrărilor de referinţă dedicate domniei ultimului Iulio-Claudian.

Bucureşti, aprilie 1983 *Gh. Ceauşescu*

JENŐ FITZ, *The Great Age of Pannonia (A. D. 193—284)*. Budapest, Corvina Kiadó, 1982, 80 p. + 24 planşe aparte (Hereditas).

Lucrarea este o concisă şi sistematică prezentare a istoriei celor două provincii romane ale Pannoniei; ea începe cu evocarea războiului civil care a adus la tron pe Septimius Severus, proclamat împărat la Carnuntum, apoi tratează despre: vizita imperială din 202, viaţa economică şi socială, culte şi viaţă religioasă, artă şi cultură, istorie militară şi politică. Epoca Severilor a reprezentat, în general pentru provinciile dunărene, ultima mare perioadă de înflorire; a urmat o îndelungată criză, « catastrofa » din timpul lui Gallienus, apoi încercarea de redresare a situaţiei

pe timpul lui Claudius II și Aurelian. Un tabel cronologic ne dă simultan o imagine a marilor evenimente din viața imperiului, din regiunile dunărene învecinate și din Pannonia. Urmează o substanțială bibliografie, cu ajutorul căreia cititorul este introdus în ceea ce este esențial din literatura problemelor tratate în carte.

Cea mai interesantă este însă ilustrația, pe de o parte desene ce însoțesc textul (hărți, planuri, încercări de reconstituiri de edificii, monede cu portrete imperiale), dar mai cu seamă ilustrația foto, de calitate excelentă (102 figuri grupate în 24 planșe; vezi explicația detaliată a ilustrației la p. 73—80).

Astfel, deși urmărește doar a da o imagine generală asupra istoriei Pannoniei în secolul al III-lea e.n., lucrarea este utilă și specialiștilor, în special în procesul de învățămînt, ca o ilustrare reușită a vieții provinciale romane.

București, mai 1984 *Constantin C. Petolescu*

VINCENZO MANNINO, *L'« Auctoritas patrum »*. Milano, Giuffrè, 1979, 151, p. (Università di Roma, Pubblicazioni dell'Istituto di diritto romano e dei diritti dell'Oriente mediterraneo, LIV), 4200 L.

Această instituție juridică este una din cele mai interesante ale vechiului drept roman datorită complexității sale intrinseci, ceea ce a determinat o relativ extinsă bibliografie, precum și evoluluției sale juridico-istorice. Că aserțiunea precedentă nu este cu nimic exagerată sîntem convinși tot mai mult pe măsură ce parcurgem cartea de față în care autorul — sîntem preveniți — se oprește doar la cîteva aspecte, e drept, cele esențiale: precizarea valorii originare a expresiei *patres auctores*, identificarea acestora de-a lungul perioadei republicane, caracterul și conținutul instituției înainte și după sec. IV î.e.n., precum și cîmpul ei de aplicație. O reexaminare critică riguroasă a izvoarelor literare, epigrafice și juridice și, totodată, a rezultatelor exegezei anterioare, de care uneori se delimitează net, definește cercetarea lui Vincenzo Mannino, care se arată în egală măsură atent la contextul politico-social în continuă schimbare. Concluziile subliniază semnificația și cîmpul de aplicație mereu altele ale aceleiași insitituții juridice.

Auctoritas a însemnat încă din faza mai veche a dreptului antic un complement al intervenției poporului. În perioada monarhiei latino-sabine se semnalează intervenția acestor *patres auctores* cu prilejul numirii primilor patru regi ai Romei cînd regentul prezenta noul suveran. Dominația etruscă marchează un declin accentuat al instituției. În perioada următoare *auctoritas patrum* desemnează puterea deținută de *patres* de a aproba rogația magistruală sau de a ratifica — în sens preventiv — intervenția comițiilor. *Patres*, care continuau să fie senatorii, exercitau acum un control politic cu caracter discreționar, nesupus nici unei alte condiționări. O dată cu egalizarea socio-juridică a plebeilor cu patricienii, în contextul aprobării legilor *Publilia Philonis* și *Maenia*, senatul pierde puterea de a aplica *auctoritas* după votul popular, care dobîndește astfel o validitate autonomă. Instituția se aplică doar în cazul rogației magistruale, avînd caracter neobligatoriu. După reforma din sec. IV—III î.e.n. se ajunge ca expresiile *auctoritas patrum, senatus auctoritas* și *senatus consultum* să fie aproape identice, dar — subliniază autorul—, datorită autorității politice și morale a organului de la care proveneau hotărîrile, împotrivirea față de conținutul lor era dificilă. *Auctoritas patrum* și-a păstrat importanța numai în privința plebiscitelor, dar nu a mai avut caracter obligatoriu după *lex Hortensia*.

Chiar și numai urmărind liniile cele mai generale ale cercetării lui V. Mannini, de altfel remarcabilă și prin multitudinea precizărilor de nuanță, ne putem face o idee despre seriozitatea cu care și-a conceput întreprinderea.

Piatra-Neamț, decembrie 1983 *Marius Alexianu*

Fasti Ostienses. Edendos, illustrandos, restituendos curauit Ladislav VIDMAN. Pragae, in aedibus Academiae Scientiarum Bohemoslouacae, 1982, 159 p. + 20 planșe.

După ce, în 1957 a adunat și publicat fragmentele din *Fasti Ostienses* descoperite după ediția lui Attilio Degrassi (*Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, Roma, 1947, p. 173—241 cu add. p. 571—572, texte și ilustrații) în cartea sa, *Fasti Ostienses*. Post Attilium Degrassi edendos atque illustrandos curauit L. Vidman (Rospravy Československé Academie Věd, 67, 6.), L. Vidman a reeditat integral *Fasti Ostienses* în 1982, însoțindu-le de comentarii și o bibliografie modernă și pe cît posibil completă. El a intreprins o revizuire a tuturor documentelor păstrate la Ostia și a adăugat toate fragmentele descoperite în cursul săpăturilor recente.